

a világ sarkaiiba. A mi világunk igazolta most magát, nem tagadta meg valóját. Dehát lehetett-e várni e világtól, a szemérmertlenség és szemfényvesztés világától, hogy a tévedéseiben is nagy embert egész valójában újra átnézzze és felmérje?
Fekete Béla

Magyar mult

A kurucföлкеjés története

(1703—1711)

A kurucmozgalom nagyjában és lényegében az elnyomott parasztok jobbagymozgalma. De, ha már az 1514-es parasztlázadást sem lehet csak magából az állati sorsba taszított jobbagyok helyzetéből teljesen értelmezni, úgy ez a helyzeti és mozgalmi bonyolultság hatványozottan vonatkozik a kuruckorszak történetére. A kurucmozgalom nagyon bonyolult, egymáson keresztül-kasul futó és egymást keresztező érdekek és mozgalmak eredője. A kurucmozgalom sokrétegű, sok kiindulási pontja van és ezek a rétegek és ezek az érdekek csak egy helyen érintkeznek, hogy azután ismét szétváljanak és ellentétes irányokban folytassák útjukat. Ezt az egy érintkezési síkot, ahol a különböző síkok metszik egymást, nemzeti síknak nevezhetjük el. Így a kurucmozgalom nemzeti jelleget visel annak ellenére, hogy sokrétegű, hogy különböző érdekek harcából alakul ki, amely érdekek csak ritkán találkoznak, hogy azután ismét folytassák egymás elleni harcukat. Épen ezért a kurucmozgalom helyes megértéséhez szükséges előzőleg megismerkednünk e különböző rétegek és osztályok helyzetével, érdekeivel és harcaival, hogy megeljük azt a pontot, ahol ezek az érdekek legalább ideiglenesen közös nevezőre hozhatók.

I. A KURUCKORI MAGYARORSZÁG KEPE

A jobbagyság és egyes rétegei — A szegénylegények

Az 1514-es parasztlázadás leverését a főurak régi vágyuknak valóra váltására használták ki: röghöz kötötték a jobbagyot. (Werböczy törvénykönyve.) A röghözkötöttség, a költözködés jogának törvényes megvonása, úri gazdasági érdek volt és összefüggött az akkori gazdasági élet legfőbb bajával: a munkáskéz, a munkaerő hiányával. A hatalmas góliátbirtokok, amelyek egész megyékre terjedtek ki (időnként 10—25 úr birtoka volt az ország legnagyobb része; ez a néhány úr volt a „nemzet”), műveletlenül állottak, pedig a pénzgazdaság terjedése az országban megkövetelte az egyre nagyobb jövedelmeket: a piacra termelést. Az általános munkáshiány általános úri érdekké tette a jobbagyság röghözkötését. Az egyes nagybirtokosok érdekei azonban még sem voltak mindig azonosak. A munkaerő-hiány telepítésekre

kényszerítette a birtokosokat.

A telepítés, persze, lehetett külső telepítés is, más országok munkástömegeinek az országba hívása jobb feltételek ígéretével, — amelyekről a birtokos többnyire, természetesen, már előre tudta, hogy csak ígéretek maradhatnak, mert hiszen az ígéretek betartása jövedelmének csökkentését jelentette, — de lehetett az belső telepítés is: a jobbágytömegeknek az egyik birtokról másikra csalogatása, vagy sokszor, egész egyszerűen, a jobbágyoknak elhajtása a szomszéd birtokról. Előfordult néha, persze az is, hogy egyes birtokosok jobbágyaik részére adómentességet tudtak kieszközölni a fejedelemtől, amely esetben a jobbágy többet tudott szolgáltatni földesurának s amellett még mindig kevésbé volt megterhelve, mint más birtokon. Az ilyen adómentesség mindenkor erős csábítóerőként szerepelt volna, ha a röghözkötöttség nem áll az átköltözés útjában. (Ez pl. a Mátyás király rokonságának és híveinek oly nagy népszerűséget hozó jobbágyvédő politikájátja.) Így a Werbőczy-féle törvények nemcsak, hogy a gazdasági fejlődésnek lettek kerékkötői, de a nagybirtokosok között is sűrűlődsi felületet teremtettek. Ennek ellenére hiába próbálkoztak egyesek az országyűléseken, különösen újabb lázadások idején, e törvényen változtatni, a röghözkötöttség e korszakon végig állandóan érvényben maradt s a telepíteni akarók bel-, vagy külháborúk útján igyekeztek elegendő munkaerőhöz jutni.

Az úrbéri viszonyokat e korszakban még nem rendezték. Nem volt egységes, országos törvény, amely megállapította volna egyszerűs mindenkorra s mindenkire egyforma érvényességgel a jobbágyi szolgáltatások mértékét. Egyes megyék a saját területükre szóló hatállyal rendezték ugyan az úrbéri ügyeket, de sokszor egy megyén belül sem egyeztek e szolgáltatások. Általános zűrzavar, anarchia uralkodott e téren is. Sohasem tudta a jobbágy, mit ír elő a törvény, milyen szolgáltatásokra van törvényes joga földesurának, hány napi úrdolgára kell mennie hetenként (1-től 4 napig terjedt), vagy mit és mennyit kell beszolgáltatnia urának, községnek, megyének, államnak, egyháznak, katonaságnak, németnek, töröknek, hajdúnak, papnak. E szolgáltatások a legjobb esetben a termékek 60—70 százalékát tették ki, úgy hogy a jobbágyoknak olyan kevés maradt meg munkája eredményéből, hogy állandó, krónikus éhínségben szenvedett.

A szolgáltatások pedig egyre nőttek, a terhek egyre súlyosbodtak. Ennek két oka is volt. Az egyik ok tisztára gazdasági: a pénzgazdaság terjedése, amely a pénzt kezdte megbecsültetni az urakkal is. Így egyrészt igyekeztek külföldi piacokra termelni, hogy pénzhez jussanak, másrészt pedig nemcsak természetbeni dézsmát követeltek a jobbágytól, de pénzbeli adózást is, amit pedig könnyebb egyre emelni, mint a hozadéki követeléseket.

A másik oka a terhek súlyosbodásának politikai természetű. Magyarország ez időben állandóan háborús szintér volt. Bel- és külháborúk dúlják az országot. A belháborúk egyes főurak, vagy főúri ligák, szövetségek, egymással folytatott állandó csatározá-

saiban merültek ki, amelyeknek célja, a birtokfoglalás, marhaállomány és munkáskéz szaporítás, néha csupaszon jelenik meg, néha azonban a vallásháborúk, vagy dinasztikus, trónkörüli harcok eszmei köntösébe burkolva rejtőzik el. Ilyen állandó csatározásokat folytattak az urak különösen a „végeken“, a török és német határokon, béke idején éppen úgy, mint komoly külláborúk esetén. Így a Habsburg uralkodóház pl. megtiltotta egy ízben Zrinyi Miklósnak, a költőnek, az ilyfajta határvillongást a török határon, mert attól fél, hogy komoly háborúvá fejlődhet az állandó csatározás és marhaelhajtás. Viszont mikor csakugyan háborúra kerül a sor a török és német között, akkor az 1664-es vasvári békeszerződésbe az uraknak sikerül bevételni azt a pontot is, hogy 5 ezer főnél kisebb seregek csatározása megengedhető béke-idején is és nem tekinthető háborúnak.

Mindezek az állandó háborúk természetesen csak a jobbágy rovására folyhattak. Egyrészt a jobbágyot már néha be is sorozták katonáknak és felhasználják a háborúskodásban, másrészt leginkább az ő marháját hajtják el, az ő vetését gázolják, pusztítják, vágják le sokszor még zölden, vagy őt magát hurcolják el. De azonkívül is: a háborúhoz katonára és technikára van szükség. A katonaságot természetesen a jobbágy tartja el a beszállásoláskor, akár az urakat és kíséretüket. A katona, különösen az *idegen katona*, ugyan zsoldos volt, de zsoldját rendszerint nem kapta soha kézhez, mert egyrészt azokban az időkben általános pénzhiány uralkodik és a császár pénztára is üres, ha kölcsön nem kér valamelyik gazdag polgártól, másrészt az akkori hadseregek egyes vállalkozó ezredek gondjára voltak bízva s e vállalkozók a kapott pénzt sokszor saját céljaikra tartották meg. A központi ellátás, tréningrendszer is csak a kezdet kezdetén van: így a zsoldos sereg kénytelen „rekvirálni“, az idegen gabonát levágja, a marhát elhajtja, a magtárakat kifosztja. Az ilyen módon kifosztott jobbágyot a földesúr, persze, nem mentette fel a dézsma beszedésének alól. Maga a háború is többnyire dűlásból állott. S amint a beszállásolásnál a jobbágy szempontjából nem játszott szerepet, hogy ellenséges, vagy saját katonaságról volt-e szó, úgy a háborús dűlásokat is egyaránt folytatták: ellenség és barát. Ha másért nem, hát azért dűlték fel a határt a seregek, hogy az ellenség élelmezését akadályozzák.

A háború a jobbágy részére több ingyenmunkát, úrdolgát, robotot jelentett. A jobbágy építette a várakat, sáncokat, utakat, emelte a hidakat, ásta az árkokat, esetleg mindezt azért, hogy könnyebben uralkodhassanak fölötte.

Az ország több részre osztottsága, a sok határ, megteremtette a végek nyomorát, egy külön rendszert, amit röviden úgy foglathatnánk össze: egy rókárol több bőrt! A végbeli jobbágy a határon innen is, túl is adózott. Csak a török tudta megvédeni alattvalóját egyedül a maga részére s már ezért is, bár más könnyebbségek miatt is, igyekezett a jobbágy a török részekre szökni.

De hasonló szerepet játszott a vallás is. Ez lelkiismereti kérdés volt, de egyúttal gazdasági előnyökkel, vagy hátrányokkal is

parhatott. A jobbágy tartotta el, — az egyháznak kijáró tized fizetésén kívül, amelyet sokszor bérbe adtak ki, sőt Erdélyben is, ahol protestáns volt az államvallás! — papját, kántortanítóját, természetesen anyagi lehetőségei szerint. A falusi papság így nem élt magasabb színvonalon a jobbágyságnál és sokszor annak igaz tanácsadója és vezetője lett (Mészáros Lőrinc, Heltai Gáspár, a prédikátorok). A reformáció terjedésével és a pravoszláv telepítésekkel azonban az ország lakossága megoszlik vallási tekintetben. Míg Luther az urak pártjára szegődött a parasztsággal szemben, Zwingli és a svájci vallásújítás már arra a polgári álláspont-ra helyezkedett, hogy a munka adja meg a termék értékét, a „munka hozza meg Isten áldását.“ A magyarság a svájci „helvét“ tanítást fogadja el és pedig ugyanakkor, amikor a pénz mennyisége polgári körökben nő, de értéke ezzel esökken, a termékek ára nő, — de a munkaerő ára esik. Pedig munkanélkül nincs „istenáldás“. Ilyen körülmények között a vallási tanítás, mint forradalmi erő, a lelkiismeret elsődrendű fontosságú kérdésévé válik, de az urak ennek dacára kimondják a „cuius regio, eius religio“ elvét, azt az elvet, hogy az alattvaló, a jobbágy — az úr vallását tartozik követni.

E lelkiismereti kérdésen túl a „cuius regio“ elve az anyagi terhek emelését, súlyosbodását is magával hozta: tizedszedést jelentett a katolikus egyház részére a protestánstól és pravoszláv-tól, szóval attól is — akivel vallása harcban állott, akinek ellensége volt, akinek templomát elvette, lefoglalta, akit üldözött, vallásából való kitérésre kényszerített — és aki kénytelen volt így egyházi téren is kétfelé adózni, mert saját egyházának eltartása mellett el kellett tartania ellenségének egyházát is.

A valláskényszer elsősorban jobbágyprobléma, habár a Habsburg-centrálizációnak, az abszolutizmusnak is egyik tartóoszlopa, mert hiszen ez az abszolutizmus a katolikus egyházra támaszkodik. A katolikus egyház segíti a Habsburgokat, az udvar viszont a katolikus egyházat ellenreformációs, katolizáló törekvéseiben. Különösen a pravoszláv jobbágyok körében keltenek e törekvések elkeseredést és a „vallás-únió“, az unitárius vagy görögkatolikus egyház megalakítása nagy ellenhatást vált ki és mozgalmakat hív életre, úgy lelkiismereti, mint gazdasági okokból. Hiszen a görögkatolikus egyház nagyjából meghagyta a pravoszláv liturgiát, csak azt követelte a hívőtől, hogy ismerje el a katolikus egyházat urának és híven fizesse a tizedet.

A vallásúnió térhódítása különösen erdélyi probléma. Holott Erdélynek különben is meg voltak a maga külön, súlyos kérdései. Hiszen itt a protestáns egyház vált uralkodóvá, a katolikus egyházi birtokokat az állam kisajátította. Viszont az akkori hűbéri szokásnak megfelelően nemcsak a birtokokat adományozta egyes főuraknak, de a tizedet is megtartotta, beszédette az államkassza javára, vagy pedig a tizedszedés jogát is nemeseknek adományozta, esetleg bérbeadta. De a valláskérdésen túl is meg volt Erdélynek a maga külön jobbágykérdése. A székelyek egészen a Székely

Dózsa György idejéig szabad parasztok voltak, akik még emlékezve a régi törzsi hagyományokra, közösen művelték földjeiket. A Báthory-család történetéhez fűződik a székely parasztság jobbágyorsba törése. Ha már Dózsa e népi elkeseredésből meríti forradalmi energiáit, úgy halála után sem tűnik el nyomtalanul ez az energiaforrás. Vagy száz éven át a székely jobbágy lázongása szabja meg Erdély történelmének irányát. Így a folytonos éles osztályharcok, az urak kegyetlenkedései, pusztításai, az idegenek: a Básta hadainak, a Mihály vajdának, a hajdúknak betörései; a török és német beavatkozások rettenetes pusztaságot és nyomort teremtettek. Ez időben, a jobbágyok családtagokat adnak el rabszolgának, hogy valamiképpen eltengődhessenek. Persze ezt is urától tanulta a jobbágy, mert hiszen a jobbágyot akkoriban eladhatták, zálogba, vagy bérbeadhatták.

E főterheken kívül a jobbágy tartotta el utazgató urát kíséretével együtt, fizette a monopolizált só nagy árait, (a són kívül a paraszt mást alig vásárolt, ezért játszott a sókérdés ez időben oly nagy szerepet.), az úr kocsmájába járt búfelejtőre, az úr malnába vitte gabonáját őrletni és még sok más címen járult hozzá az úri életmód költségeihez.

A jobbágy urának bíraskodása alá tartozott s amennyiben fellebezhetett, az urak testületéhez kellett forduljon. Előfordult, hogy ott, ahol a földesúr telepítési érdeke megkívánta ideiglenesen a költözködés jogának elismerését, saját jobbágyától ezt a jogot oly módon vonta meg, hogy valami főbenjáró bűnt bizonyított rá, amelynek büntetését csak a költözködés esetére tette esedékké. Sokszor a büntetés, amelyet mindenkor meg lehetett pénzen váltani, egyszerűen az úr jövedelmét volt hivatva növelni s ezt a jobbágy mindig is így fogta fel. Ha az 1630-as évekig sem bízott a jobbágy a bíróságban, az ezutáni korban, ez már tárgyilagosan ítélve is hiú reménnyé vált, mert az akkor hozott törvény értelmében, jobbágnak nem lehetett igaza nemessel szemben.

Voltak szolgáltatások, amelyet telkek (jobbágybirtokok) szerint vetettek ki, míg másokat viszont fejek, családok szerint kellett fizetni. Mindakét rendszernek voltak hátrányai is. Előfordult, hogy némely falu elnéptelenedett, (ennek okáról később még lesz szó, bár az állandó háborúskodás is eléggé megokolja az elnéptelenedést.)) a telkek száma azonban megmaradván, az adóteher sem csökkent, így ugyanazt az összeget kevesebb családnak kellett fizetnie. Viszont a fejadó azt is jelentette, hogy a birtoktalan jobbágy, a zsellér, is adóköteles lett, holott nem voltak saját termékei. Ennek a ténynek fontossága eszerint emelkedett, ahogy szaporodott a zsellércsaládok száma. A XIX. század elejétől vannak feljegyzéseink és Felsőbüki Nagy Pál számításai szerint akkoriban már 650 ezer zsellér- és 560 ezer telkes jobbágy-család volt. De már ebben az időben megindult a rétegződési folyamat a jobbágyosság kebelén belül. Egyrészt kifejlődik a zsellérek rétege, másrészt vannak már többtelkes jobbágyok is. Közül foglalnak

helyet az egytelkes, féltelkes és negyedtelkes jobbágyok rétegei. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy voltak jobbágyok, akik gazdaságilag a törpenemesek színvonalára emelkedtek rá, másrészt viszont voltak olyanok is, akik az úrdolga mellett jobbágyként is dolgoznak a saját megélhetésükért. Azért a gazdag jobbágy is jobbágy maradt, eljárt úrdolgára és hogy ne tekintesse magát „úrnak“, éppen e korban kötelezik külön jobbágyi ruházat viselésére és bizony, mondjuk, ő is köteles megházasodni idő előtt, ha az úr ráparancsolt a célból, hogy a nagy emberhiányban minél korábban kezdjen el gondoskodni új munkaerőről.

Különben többnyire az ilyen jobb módú jobbágyot teszi meg az úr a jobbágyfalu bírájává: soltésszé, kenézzé, ha ugyan nem éppen mint falualapító, telepítő „kenéz“ gazdagodott meg, lett többtelkes jobbágy. A jobbágyfalu már megalakult ez időben, de a bírák többnyire az úr szolgálói. Sőt hasonló volt a helyzete a paraszt-vármegye szervezetének is. Ugyanis a parasztok ez időben, különösen a katonai fosztogatás megakadályozására, egyes jobbágyok, vagy hajdúk vezérlete alatt megyévé szervezkednek. A nemesek e szervezetet elismerik, — de az úrbér nem tartozik természetesen hatáskörükbe, — így némileg a nemesek végrehajtó szervévé válik. Azzá kellett váljon, hiszen a jobbágy birtoka elnyésző porszem volt a nagybirtokkal szemben. Még Berzeviczy számításai szerint is a jobbágy telkeként 75 forint hiánnyal zárja a gazdasági évet s míg az 5% nemesé a birtokok 80%-a, a 95% jobbágyoknak csak a föld 20%-a jut.

Ezek a viszonyok azonban nemcsak a jobbágyok, de az általános gazdasági fejlődés kerékkötőjét is jelentik. Nemcsak azért, mert a szabad munka termelékenyebb az úrdolganál (Széchenyi szerint évi 10 millió munkanap megy kárba ily módon), de más okoknál fogva is. A paraszt megszerette például az Amerikából hozott kukoricát és inkább azt termelte, mint a búzát, mert — a kukorica új termény volt és nem volt még rá tized kivetve. Ez mindenesetre a népelemezés rovására történt, de piaci szempontból sem volt előnyös. A bizonytalanság különben arra kényszerítette a termelőket, hogy egyre inkább korlátozzák a bevetett terület határát és csak a falu közvetlen közelében műveljék meg a földet, mert ezt szemmel tarthatják és esetleg megvédhetik szűkség esetén.

Így azután csak saját szükségletre termeltek s a föld legnagyobb része pusztaság maradt, állandó ugar, amelyet felvert a gaz és mocsárrá változott. Az ország legnagyobb része kihasználatlanul hevert és bár az egész folyamatot a külpiacra termelni akarás indította meg, végeredménye az lett, hogy nemcsak a külpiacra nem szállíthattak, de az áldott bácskai rónákon elszállított katonaság részére külföldről kellett gabonát behozni. Ez volt egyik fő belső ellentmondása a már hanyatló hűbéri rendszernek. Csak a bortermelés és állattenyésztés maradt meg az előző fokon. („A juhot csak az úr nyírja, a jobbágyot a király, meg a megye is — és még maga is élni akar.“) Persze itt is csak a számbeli

fölnyire helyezték a súlyt, minőségre korcs volt az állat, mert a tenyésztés megmaradt kezdetlegesnek, akár a gabonatermelés is.

Az utak is járhatatlanok voltak a magyar pusztaságban, így a marhakitvel (csak marhát lehetett e rossz utakon najtani, a gabonaszállítás lehetetlen volt) csak nagy, tizezrekre mértó csordák külföldre terelésével vált lehetségessé. E feladatra nagyszámú és jól felfegyverzett hajtóra volt szükség, mert mindig fennállt a veszéye annak, hogy egy más úr (mondjuk egy Balassa) hajtja el a vásárra a marhákat. Így keletkezett a hajtó, azaz hajdú-probléma.

A hajdú nem esett messze a szegénylegénytől. A szegénylegény pedig szinte azonos volt a bujdosóval és rokon a végbeli katonával is. Ez az elem volt a jobbágyság élcsapata, legbátrabb, legvállalkozóbb, legharcosabb része, amely azonban még az egyéni cselekedetek, vagy a kis dacos csapatok guerilla-módszerű ellenállását képviselte, de amely itt-ott egyes prédikátoroktól határozott eszmékört, célkitűzést is nyert, bár nagyjában és egészében szervezetlenül; egymásról nem is tudva, csak önmaga lázadó, dacos akaratát képviselte és sokszor csak az egyéni érvényesülés dacos csoportját képezte. Ezért nagyobb akciókra, önmagában, képtelen volt. Viszont ha akadt vezér, programadó, szervező, mindig készen állott arra, hogy kurucsereggé alakuljon és az elnyomottak élére álljon, habár a megszökött, úzótt farkas életmódja annyira fogva tartotta, hogy a fegyelmet és fegyelmezett harcot nem soká bírta, de ilyenkor is főleg „szegénylegénykedett.“

A jobbágyság dacosabb, „virtusosabb“, keményebb-kötésű fiatalja, mint ez a hűbéri világban általános volt, ha már jog szerint el nem költözhetett gyűlölt urától, megszökött és bujdosóvá vált. A bujdosó előtt több út állt nyitva. Elmehetett külföldre is, „Lengyelbe“, vagy Moldvába, de leginkább a török hódoltság területre, ahol a terhek kisebbek voltak, katonáskodni sem kellett és vallásában sem bolygatták. Elmehetett volna a városba is mesterlegénynek, mint ez a nyugati államokban leggyakoribb volt, de az ország polgársága ekkor még nagyon fejletlen és féltékenyen örködik, hogy céheibe ne hatolhassanak be új konkurrensok, vagy új elégedetlenek. A céhrendszer is már hanyatlóban volt ekkor és mint szigorúan zárt terület védte magát a beszivárgásoktól. A piac nem nőtt, sőt zsugorodott a néptelenség és nyomor miatt, a külföldi piac el volt a céhek elöl zárva, sőt a külföldi árú igrkezett éppen még belföldi piacokról is kiszorítani termékeiket. Így a bujdosó előtt a következő lehetőségek voltak: szegénylegénykedés, katonáskodás, hajdúskodás. A három lehetőség tulajdonképen egy lehetőséget tárt elébük: a zsákmányolást!

Lőrincz Péter

(Folytatása a jövő számban)